UBU
PKB
1197
26

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT
3919 0313

Bibliotheek
NEDERL. ZENDINGSHOGESCHOOL
OEGSTGEEST.

Irian
B 5b
26

BULLETIN N° 49.

Maatschappij ter bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Nederlandsche Koloniën.

HET ONDERZOEK VAN NIEUW-GUINEA IN VROEGERE EEUWEN.

(Voordracht gehouden op de algemeene vergadering van 20 Mei 1905 door Prof. A. WICHMANN.)

Dames en Heeren!

Het tijdperk der groote ontdekkingsreizen behoort ook ten opzichte van de Zuidzee sedert geruimen tijd tot het verleden, maar een zeer omvangrijk gedeelte van het materiaal, dat groote en gelukkige onderzoekers in lapidairen vorm hebben medegedeeld, wacht nog op bewerking. Methoden ter bepaling van de lengte werden betrekkelijk zeer laat bekend, zoodat bij het terugvinden van eens bezochte plaatsen groote moeielijkheden werden ondervonden. In vele gevallen bleken dergelijke pogingen zelfs vergeefs te zijn.

In de Chronological History of the Discoveries in the South Sea, waarvan het eerste deel in 1803 verscheen, gaf JAMES BURNEY eene bewerking van alle hem bekende reizen. Door zijne objectiviteit en onpartijdigheid zal dit werk eene eereplaats blijven bekleeden, in scherpe tegenstelling tot de geschriften van zoo vele andere, waar de „tendencia patriotica", zooals ZARAGOZA naiëf opmerkt, de drijfveer is. Tot het vele goede dat de 19de eeuw gebracht heeft, behoort voorzeker ook de openstelling der archieven, waaraan het te danken is, dat tal van reisjournalen aan de vergetelheid ontrukt werden en daarnaast ook, dat reeds bekende in den oorspronkelijken vorm het licht zagen. Hoe groot de aanwinst voor Nieuw-Guinea is, blijkt uit het feit, dat terwijl aan Burney slechts 3 reizen gedurende de 17de eeuw bekend waren, men er thans over een 22-tal kennis draagt. In

144

Bibl. Hendrik Kraemer Inst.
7110 012 0150

S-5-91

één opzicht echter heeft de afgeloopen eeuw niet aan hare verplichtingen voldaan, doordien namelijk het zooeven genoemde werk noch vervolgd, noch opnieuw werd uitgegeven, zoodat het materiaal gaandeweg een omvang heeft bereikt, die het aan een enkel persoon niet meer vergunt het geheel te overzien. Dit uitgebreide materiaal stelt ons, tevens met behulp van de talrijke en veel verbeterde kaarten, in staat de in vroegere eeuwen bezochte plaatsen met vrij groote nauwkeurigheid aan te wijzen en zoodoende ook van de verdere waarnemingen der oude zeevaarders gebruik te maken.

Door de meeste onderzoekers wordt Jorge de Menezes als degene beschouwd, die Nieuw-Guinea ontdekt heeft. Het oorspronkelijke journaal is niet meer aanwezig, maar uit hetgeen de meest betrouwbare bronnen mededeelen, blijkt, dat hij op 22 Augustus 1526 van Malakka vertrok, om zijne taak als Gouverneur der Molukken te aanvaarden. Ten einde spoediger Ternate te kunnen bereiken, koos hij een nieuwen weg, door langs de westkust van Borneo te varen, bij welke gelegenheid een bezoek aan den Sultan van Brunei werd gebracht. Zijne reis vervolgende, ging hij door de Balabak- en de Basilian-straat, maar voordat Ternate bereikt kon worden, werd hij door wind en stroom beoosten Halmahera gedreven en verder in zuidoostelijke richting totdat hij in een haven bezuiden den evenaar, Versija genaamd, terecht kwam en aldaar „overwinterde", d. w.,z. de westmousson overbleef. In 1527 vertrok hij met een gunstige wind, waarbij hij langs twee eilanden, Meonsu en Bufu geheeten, voer en eindelijk op 31 Mei op Ternate belandde.

Wat beteekent nu Versija? Hamy was dadelijk gereed hierin het eiland Waigëu te zien, maar P. A. Tiele was op den beteren weg door het dorp Warsai, gelegen op de noordkust van het noordwestelijk schiereiland, westelijk van de Kaap de

Goede Hoop, als de vermoedelijke aanlegplaats aan te wijzen. Er doet zich echter het bezwaar voor, dat de oude kaarten zonder uitzondering een eiland als verblijfplaats aanwijzen: „Aqui invernou Dom Jorge de Meneses". Evenmin is het voorbijvaren van de eilanden Meonsu en Bufu met de ligging van de zooeven genoemde plaats in overeenstemming te brengen.

Er blijkt echter, dat aan de noordoostkust van Wiak, een der Schouten-eilanden, eveneens een dorp Warsai bestaat en met de veronderstelling, dat Menezes hier een schuilplaats gevonden had, vervallen alle moeilijkheden. Na het verlaten van het eiland Wiak kwam hij namelijk in de Geelvink-baai en de aldaar geziene eilanden Meonsu en Bufu stellen niets anders voor, dan Miosnum en Numfur (Nufur).

De Spanjaarden werden bij hunne pogingen, van de Molukken naar Amerika terug te keeren, eveneens door de zware stromen langs de Schouten-eilanden en verder langs de noordkust van Nieuw-Guinea gedreven en bij een dier gelegenheden was het Iñigo Ortiz de Retez, die als de eerste Europeaan op 20 Juni 1545 werkelijk den bodem van Nieuw-Guinea betrad en tevens aan het eiland zijn naam gaf. In de door hem genoemde rivier San Agustin, waar hij in naam van den koning van Spanje het land in bezit nam, herkennen wij de Biër.

Het jaar 1605 beteekent voor Nieuw-Guinea een keerpunt. Vertegenwoordigers eener achteruitgaande natie brengen voor het laatst een bezoek, dat ten slotte met een schitterend succes eindigt, terwijl een opkomende natie voor het eerst eene vaart onderneemt, die de ontdekking van Australië ten gevolge heeft.

Deze laatstbedoelde tocht werd door Willem Jansz. met het schip het „Duyfken" gedaan en hoewel noch de journalen, noch de kaart teruggevonden werden, is men in staat uit verschillende andere bronnen de gevolgde route vast te stellen. De

engelsche kapitein John Sarris schrijft in 1605 uit Bantam het volgende: „The 18th November heere departed a small Pinasse „of the Flemmings for the discovery of the Land called Nova „Guinea which, as it is said, affordeth great Store of Gold." En in 1606 vertelt dezelfde, dat de anakoda Tingal, een Kling, op den 15den Juni van Banda terugkeerende, het bericht medebrengt, dat de bedoelde pinas wel Nieuw-Guinea gevonden had, maar toen hun volk aan land gezonden werd: „there were nine „of them killed by the Heathens, which are man-eaters". In journalen van latere reizen wordt herhaaldelijk verwezen naar aanteekeningen van Willem Jansz. en, in verband met de kaart, die in den atlas van Mercator-Janssonius (ed. 1633) gevonden wordt, laten zich de gedane ontdekkingen nauwkeurig vaststellen. Het „Duyfken" naderde de westkust van Nieuw-Guinea ter hoogte van de Sebekōr-baai op 3° 40′ ZBr. Het ten zuiden daarvan liggende, hooge schiereiland Kumawa ontving den naam Nieuw-Zeeland. Na langs hetzelve gevaren te zijn, werd straat Nautilus doorgezeild en aan de benoorden der Kaimana-baai liggende puntige berg Genöfo den naam van Gunung Api gegeven. Nadat het langgerekte eiland Namatöte gepasseerd was, werd weder de open zee gekozen. De zuidwestkust in de omgeving van den berg Buru verkreeg den naam Duyfkens-eiland. Daarna werd de kust verlaten en eerst benoorden Prinses Marianne-straat opnieuw benaderd. Dit gedeelte werd Modder-eiland genoemd, waarop tevens de eenige jaren geleden ontdekte Digul-rivier reeds op aangeduid werd. Langs de noordwestkust van het Prins Frederik Hendrik-eiland werd de tocht voortgezet. Het verdere verloop laat zich echter op de kaart niet vervolgen, doordien de teekenaar gemeend heeft het verdere gedeelte door eene legende te moeten bedekken. Het lijdt geen twijfel of Willem Jansz. is vervolgens de Torres-straat overgetrokken,

want Jan Carstensz. vermeldt in zijn journaal van 1623 een rivier op de oostkust van de Carpentaria-golf onder 11° 48′ „waar die van 't Duyfken, anno 1606 met de boot geweest sijnde een man door 't werpen van de wilden verloren”. En eindelijk wordt in de instructie voor Tasman dd. 29 Januari 1644 uitdrukkelijk gezegd, dat die van het Duyfken „den uytersten hoeck vant ontdeckte land op 13¾ graden suyder breedte met den naam van Caep Keerweer in haer caert bekent gemaeckt” hebben.

De eer van deze ontdekking van Nieuw Holland werd aan Willem Jansz. vele malen betwist en hoewel weinigen zoo ver gaan als George Collingridge, die oordeelt: „Les découvertes „des Hollandais sont entachées de tant de mystères, de fraudes „et d'usurpations, qu'un très petit nombre d'entre elles, sinon „aucune, supporteraient l'épreuve d'un examen rigoureux, bien „que certains écrivains nous racontent que les Hollandais furent „certainement les premiers blancs ayant abordé en Australie,” toch is de meening zeer verspreid dat de Portugeezen de kusten van dat land het eerst bereikt zouden hebben. Vooral Australische schrijvers zijn er op uit de dagteekening van de ontdekking zoo veel mogelijk te vervroegen, hetgeen eenigszins te vergelijken is met de pogingen van families, die een zoo oud mogelijke stamboom trachten te vertoonen. De bedoelde pogingen hebben tot nog toe — zonder uitzondering — schipbreuk geleden. Betrouwbare gegevens waren nergens op te sporen en de praemissen, waarvan men uitging, bleken naderhand onjuist te zijn. Het laatst heeft men nog gemeend in Manoel Godinho de Eredia den man gevonden te hebben, die in 1601 Australië ontdekt zoude hebben. Aanleiding tot deze meening gaf in 1861 een door R. H. Major in de verzameling van het Britisch Museum gedane vondst van een kopij-kaart, afkomstig uit de 18e eeuw, waarop de ontdek-

king van een „Zuidland” onder den naam van Nusa Antara in 1601 door Godinho zoude plaats gehad hebben. Tevens wordt op die kaart de ondekking van het Eendrachtsland door de Hollanders (Dirck Hartoghsz. 1618) vermeld. De gedaante van dit land komt echter in ’t algemeen overeen met de door Mercator daaraan gegeven vorm, die haren oorsprong vindt in een door Marco Polo begane vergissing.

Deze wereldreiziger der middeleeuwen had namelijk tegen het einde van 1291 de haven van Zaytun in China verlaten, om over zee naar Ceylon te gaan. Nadat hij in 1295 behouden in zijn vaderstad Venetië teruggekeerd was, werd hij drie jaren later door de Genuezen gevangen genomen en bij deze gelegenheid was het, dat hij zijn reisverhaal aan een lotgenoot in de hand dicteerde. Hij zegt nu daarin: „Van Java 700 miglia zeilende komt men aan twee eilanden, Sondur en Condur genaamd, voorbij . . . Laat ons thans 500 miglia beneden Sondur gaan, dan vinden wij een ander land Lochac genaamd. Het is een rijk land en een goed land en bezit goud in ongeloofelijke hoeveelheden. Na Lochac zeilt men 500 miglia in zuidelijke richting, waarnaar men naar een eiland komt Pentam geheeten. Wanneer men alsdan 60 en nog eens 30 miglia gevaren is, komt men aan een eiland, dat een koningrijk is en Malaiur genoemd wordt.”

Naar dit vermaarde Lochac heeft men zeer langen tijd te vergeefs gezocht. Terwijl Diogo do Couto er dadelijk bij de hand is dit als de „Terra dos Papouas” aan te wijzen en zoo doende het zijne er toe bij te dragen dat Nieuw-Guinea als een goudeiland werd beschouwd, ging Mercator vrij wat zorgvuldiger te werk. Gebruik makende van de door Marco Polo verstrekte aanwijzingen, construeerde hij reeds in 1541 eene kaart, waarop eene vastelandsmassa bezuiden Java geplaatst werd.

Hierop komen de bovenvermelde namen voor, hoewel in verminkten vorm, omdat hij van de zeer slechte uitgave van Simon Grynaeus (1532) gebruik maakte. Uit Lochac wordt Beach, uit Malaiur wordt Maletur en het eiland Pentam wordt in Petan vervormd. Op zijne latere kaarten — van af 1569 — voegde hij uit een andere bron de naam Locac er bij, zoodat de „provincia aurifera" tot een Locac Beach werd.

William Marsden heeft reeds in 1818 getracht aan te toonen, dat in plaats van Java (Djawa) bij Marco Polo het in uitspraak weinig verschillende Tjampa dient gelezen te worden, hetgeen later door Henry Yule bevestigd werd. Tjampa is nl. de kuststrook tusschen Tonking en Cambodja en zoodra men deze als uitgangspunt neemt, wordt alles op bevredigende wijze opgelost. Onder Sondur en Condor is P. Kondore te verstaan. Lochac is Lo-kok of Lo-hoh (Zuid-Siam), Pentam is Bintang, Malaiur is Malaju (Palembang). De overige plaatsen, op een groot eiland beoosten „Locac Beach" vermeld, behooren allen op Sumatra te huis, zooals dit door G. P. Rouffaer nader werd aangetoond.

Toen nu Ch. Ruelens in 1871 mededeelingen deed aangaande een te Brussel gevonden — in 1882 uitgegeven — handschrift van Godinho de Eredia, kwam aan het licht, dat deze in geenen deele Australië bezocht had, hetgeen Major aanleiding gaf, hem voor een zwendelaar uit te maken. Hierin ging hij echter te ver, want Godinho heeft nergens beweerd, dat hij het zuidland, op de kaart als Nusa Antara voorgesteld, ontdekt had, maar maakt alleen melding van de hem in 1601 door Pedro de Carvalhaes verstrekte gegevens. Deze laatste was kapitein geweest op het portugeesch fortje op het kleine eiland Nusa Endeh in de baai van Endeh aan de zuidkust van Flores, waarvan nog op dit oogenblik de ruïnes aanwezig zijn. Carvalhaes schrijft, dat visschers van Solor hem verhaalden, dat bezuiden Timor

een eiland Luca Veach gelegen is, waarop zich een hooge piek bevindt, die uit massief goud bestaat. Voornemens zijnde daarheen te vertrekken, had hij zich door het smeken der aanwezige paters der Dominikanen daarvan laten wederhouden. Hoewel door het zweren op de heilige evangelien voor de waarheid wordt ingestaan, moet dit bericht als eene falsificatie beschouwd worden, omdat Luca Veach — zooals wij gezien hebben — eene verminkte vorm van Lochac en in werkelijkheid een gedeelte van Siam voorstelt. Ruelens heeft toch nog eene lans voor Godinho willen breken, doordien hij — geheel ten onrechte — Sumba met Nusa Endeh identificeerde, waarmede alsdan het tegenover liggende Nusa Antara als Australië kon beschouwd worden. Nusa Antara beteekent echter bij de Javanen niets anders, dan „de Archipel" of „de overige eilanden", nl. die beoosten Java gelegen zijn. —

De Spaansche expeditie was ruim eene maand later, dan het „Duyfken", op 21 December 1605, de haven van Callao uitgezeild. Het had den bevelhebber Pedro Fernandez de Quiros groote moeite gekost deze onderneming tot stand te brengen. Eerst nadat hij eenige jaren te voren den Paus en aan de hand van diens aanbeveling den koning van Spanje had weten te bewerken, vonden zijne voorstellen ingang. Het smaldeel, waarover hij beschikte, bestond uit de „San Pedro y Pablo" waarover hij zelf het bevel voerde, de „San Pedro", die door Luis Vaez de Torres en de „Tres Reyes", die door Bernal de Cermeño gecommandeerd werd. Op 3 Mei 1606 werd eindelijk een groot eiland bereikt, dat de naam van Tierra del Espiritu Santo verkreeg en voor een gedeelte van het onbekende Zuidland gehouden werd. De baai, waarin de schepen ten anker gingen, werd San Felipe y Santiago en de twee rivieren, die er in uitmonden, Jordan en San Salvador genoemd. Van dit land van

belofte werd er in naam van de Santa Trinidad, van de katholieke kerk, van den heiligen Franciscus, van de heiligen Johannes, van den Heiligen Geest en ten slotte ook van dien van den koning van Spanje bezit genomen. Een orde van de ridders van den Heiligen Geest werd ingesteld en daarna tot de stichting van een stad, Nieuw-Jeruzalem, besloten. Eer tot het bouwen werd overgegaan, werd een bestuur ingesteld en tal van ambtenaren benoemd, toen plotseling tegen middernacht van den 11den Juni Quirós met zijn schip verdween, zonder aan de overige bevelhebbers kennis gegeven te hebben. De oorzaak van dit ontijdig vertrek moet in eene op handen zijnde muiterij gezocht worden, want de manschappen en soldaten hadden van het voorgespiegelde goud niets te zien gekregen en waren dan ook geenszins van plan zich op het ontdekte land te gaan vestigen. Op den 23sten November bereikte Quirós de haven van Acapulco, waarna hij zich naar Spanje begaf, om als de eerste reclamefabrikant van zijn tijd wonderen van de ontdekte Terra Australis te verhalen.

De op Espiritu Santo achtergeblevenen wachtten 15 dagen lang te vergeefs op de terugkomst van Quirós. Daarna werd de tocht onder de leiding van Torres voortgezet, om, zooals de instructie luidde, langs Nieuw-Guinea naar de Philippijnen te stevenen. Nadat geconstateerd was, dat Espiritu Santo geen deel van het Zuidland uitmaakte, maar een eiland was, (het is het grootste der Nieuwe Hebriden), werd de reis in westelijke richting voortgezet. Op den 18 Juli werden de „Puertas y bayas de tierra de Sanbuenaventura" ontdekt, die eerst in 1873 weder voor het eerst, en wel door John Moresby bezocht werd. Het zijn de tegenwoordige Milne- en Jenkins-baaien. Daarna werd het zuidoostelijk schiereiland van Nieuw-Guinea omgezeild en op den 10 Augustus de „Gran Baya de San Lorenço y de Monterey"

ontdekt, die in 1768 door Bougainville opnieuw gevonden en Cul de sac de l'Orangerie genoemd werd. Riffen en ondiepten beletten eene voortzetting van den tocht in noordwestelijke richting, waarop de twee schepen een zuidelijke koers tot in 11° Z.Br. volgden, waarbij groote eilanden (de Prince of Wales-eilanden) en een klein gedeelte van het York-schiereiland op Nieuw-Holland gezien werden. Van dit punt af zeilde Torres in noordwestelijke richting en belandde op den 18 October opnieuw aan de kust van Nieuw Guinea onder $3^2/_3$° Z.Br. Hij ontdekte hier de „Baya de San Pedro de Arlança" met de „Isla del Capitan Luis Vaez de Torres", waarmede het eiland Aiduma bedoeld werd. De westkust van Nieuw-Guinea vervolgende bereikte Torres eindelijk Onin, alwaar hem de eerste berichten aangaande de komst der hollandsche schepen in de Molukken werden medegedeeld. Nadat nog Batjan en Ternate aangedaan waren, werd in Mei 1607 Manila bereikt en van daar bericht aan Philips III gezonden.

De door Torres gedane ontdekkingen bleven zoo goed als onbekend, hoewel men uit een bericht van Arias kon opmaken, dat hij bezuiden Nieuw-Guinea gezeild moest zijn. Alle pogingen in lateren tijd aangewend dien doortocht op te sporen bleven vruchteloos, totdat James Cook in 1770 er in slaagde van uit de Zuidzee, langs de kust van Nieuw-Holland varende, de Indische Oceaan te bereiken en werd het nauw tusschen Kaap York en de Prince of Wales-eilanden naar zijn schip Endeavour-straat genoemd, maar reeds spoedig daarna op geheele zeeëngte, die Nieuw-Guinea van Nieuw-Holland scheidt, toegepast.

Deze ontdekking werd echter door Alexander Dalrymple betwist, die zelf beweerde, dat hij aan Joseph Banks, een reisgenoot van Cook, vóór het vertrek een kaart had medegegeven, waarvan die zeeëngte reeds vermeld stond. De zaak was echter

deze, dat Dalrymple, die hydrograaf der Admiraliteit was, gehoopt had met de zending der „Endeavour" (waarneming van den voorbijgang van Venus in 1769 en het doen van ontdekkingen in de Zuidzee) belast te zullen worden, waarin hij door invloedrijke personen gesteund werd. De eerste Lord der Admiraliteit weigerde echter kategorisch hem te benoemen, omdat hij nooit deel van de Royal Navy had uitgemaakt en naar aanleiding van soortgelijke gevallen voor den dienst nadeelige geschillen met de officieren voorzag. Dalrymple heeft deze vermeende achterstelling nooit kunnen verkroppen en al het mogelijke in het werk gesteld om de verdiensten van Cook te verkleinen, meestal langs zijdelingschen weg, omdat hij met de klimmende populariteit, waarin zijn gelukkige concurrent zich mocht verheugen, rekening moest houden. In 1806 gaf hij onverwachts in het licht eene vertaling van de brief van Torres, die gezegd werd na de verovering van Manila door de Engelschen in 1762 medegenomen te zijn, hoewel het zeker is, dat hij nog tegen het einde van de 18de eeuw met den inhoud daarvan onbekend was. Hij vond daarin de gewenschte aanleiding den naam Endeavour-straat van de kaarten te doen verdwijnen en daarvoor in de plaats dien van Torres-straat te stellen. Uit de vergelijking met het in Spanje later opgespoorde origineel bleek, dat het stuk inderdaad echt was. Men heeft echter nooit te weten kunnen komen, langs welken weg deze brief Dalrymple bereikt heeft, in zijne nalatenschap werd hij evenmin teruggevonden.

Sedert Torres de kust van Nieuw-Guinea verlaten had, mocht het door geen zijner landgenooten teruggezien worden, terwijl de tocht van Willem Jansz. nog vele andere ten gevolge heeft gehad. Tot op den laatsten dag van de 17de eeuw zijn het zelfs uitsluitend Nederlandsche schepen geweest, die de zeeën rondom

2384838

Nieuw-Guinea bevaren hebben. Met het aanbreken van den nieuwejaarsdag van het jaar 1700 verschijnt echter aan de westkust, op dezelfde hoogte van waar uit Willem Jansz. 74 jaren te voren de bergen voor het eerst mocht aanschouwen, de vermaarde, maar ook gevreesde vrijbuiter William Dampier. De strijd om de specerij-eilanden neemt zijn aanvang!

Bibliotheek
NEDERL. ZENDINGSHOGESCHOOL
OEGSTGEEST.